

Şer'u Men Kablenâ Hakkında Bir Değerlendirme

Hasan Kılıç

0000-0003-3250-6789

Diyaret İşleri Başkanlığı, Yahşihan İlçe Müftülüğü , Kırıkkale, Türkiye

ror.org/007x4cq57

bedayi1327@gmail.com

Öz

Hz. Peygamber'le birlikte nübüvvet zinciri tamamlanmıştır. Bununla birlikte Kur'ân'da kıssalarda önceki peygamberlerden bahsedilmiş, bu halkanın geçmişine atıfta bulunulmuştur. Bu kapsamda önceki peygamberlere ait bazı hükümlere de yer verilmiştir. Bizzat Kur'ân'da -benzer açıklamalar sünnette de mevcuttur- bu hükümlerden bazılarının devam ettiği, bazılarının iptal edildiği bildirilmişken bir kısmında ise bu iki yönde bir açıklama söz konusu olmamıştır. İşte bu son kısmı fakihler araştırmış ve bunların dikkate alınıp alınmayacağı hakkında fikir yürütmüşlerdir. Çalışmamız bu kısım ile ilgili olup temelini dört mezhep ve Zâhirî mezhebine mensup hicri dört, beş ve altıncı asır usul alimlerinin kitapları oluşturmaktadır. Bunların yanında konuyla ilgili kitap, tez, makale, ansiklopedik madde gibi günümüz çalışmalarına müracaat edilmiştir. Klasik eserler incelendiğinde konu fıkıh usulü kitaplarında deliller başlığı altında ele alınmıştır. Usulcülerin bir kısmı önceki şeriatlere dair hükümleri delil sayarken bir kısmı kabul etmemiştir. Bu itibarla mesele hakkında ihtilaf mevcuttur. Ancak kabul etmeyen fakihlerin, adına şer'u men kablenâ demese de -örneğin bu konuda delil şu âyettir veya şu hadistir şeklinde- başka isimlerle fûrû noktasında önceki şeriatlere yer verdiği görülmektedir. Her iki görüş sahiplerinin de naklî ve akli delilleri bulunmaktadır. Özellikle naklî deliller noktasında taraflar daha çok kendilerini destekleyen nasları dikkate alarak bunların delil olmaya daha elverişli olduğunu ifade etmiş ve karşı tarafın konuyla ilgili delillerini tevil etmişlerdir. Mesele hakkında yapılan çağdaş çalışmalarda genellikle klasik usul alimlerinin yer verdiği deliller ışığında bir taraf tercih edilmiş ve o tarafın delillerinin daha açık olduğu söylenmekle benzer bir metod takip edildiği görülmektedir. Çalışmamızda tarafların naklî ve akli delillerine yer verilmekle birlikte, konu Kur'ân'da kıssalar bağlamında zikredilmiş olması hasebiyle meseleyi kıssaların değeri, Kur'ân'ın son kitap olması nedeniyle metinlerinin mümkün olduğunca kullanılması, istishâb, nesh kavramı ve neshedilmeyen şeyin durumu gibi açılardan da ele alınmış ve konu hakkında bir değerlendirme yapılarak bir tercihte bulunulmuş, söz konusu tercihin gerekçeleri izah edilmeye çalışılmıştır. Tercih noktasında öncekilerin şeriatlerini bağlayıcı kabul eden alimlerin görüşlerinin daha isabetli olduğu kanaatine varılmıştır. Bağlayıcı kabul etmeyen alimlerin fıkıhın farklı konularında önceki şeriatlere dair bilgilerden müstağni kalamaması bu kanaatimizi destekler mahiyettedir. Dolayısıyla teoride farklılık olsa da pratikte her iki taraf birleşmektedir. Diğer taraftan önceki şeriatlere dair verilerin özellikle peygamber kıssaları olarak son din İslâm'ın temel iki kaynağında yer alması bu bilgilerin neshe tabi olmayıp geçerliliğini ifade etmektedir. Ayrıca peygamber kıssalarına dair âyetlerin sayısı dikkate alındığında şer'u men kablenânın fıkıh için önemli bir kaynak olduğu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler

İslâm Hukuku; Delil; Şer‘u Men Kablenâ; Nesih; Kur‘ân Kıssaları

Öne Çıkanlar

- Şer‘u men kablenâ konusunda asıl üzerinde durulan nasslarda yer alan ve hakkında nesh edildiğine veya geçerli olduğuna dair açıklama bulunmayan önceki şeriatlardır.
- Konu fıkıh usulü eserlerinde deliller başlığı altında ele alınmaktadır.
- Önceki şeriatların bizler için bağlayıcı olup olmadığı noktasında fukaha ihtilaf etmiştir.
- İhtilafın temelinde İslâmın önceki şeriatları tamamen veya kısmen neshetmesi anlayışı vardır.
- Şer‘u men kablenâyı bağlayıcı kabul etmeyen fukaha, fūrûda önceki şeriatlara yer vermekle teori ve pratik arasında farklı bir tutum izlemiştir.

Atıf Bilgisi

Kılıç, Hasan. “Şer‘u Men Kablenâ Hakkında Bir Değerlendirme”. *Eskiyeni* 56 (Mart 2025), 445-467. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1596617>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	05 Aralık 2024
<i>Kabul Tarihi</i>	24 Mart 2025
<i>Yayın Tarihi</i>	25 Mart 2025
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

An Evaluation of *Sharʿ Man Qablanā* (The Laws Preceding Islam)

Hasan Kılıç

0000-0003-3250-6789

Presidency of Religious Affairs, Yahşihan District Muftiate, Kırıkkale, Türkiye

ror.org/007x4cq57

bedayi1327@gmail.com

Abstract

The chain of prophethood was considered to have been completed with the Prophet Muhammad. However, the Qurʾān makes references to previous prophets in its narratives, thereby alluding to this historical chain. Consequently, certain injunctions relevant to these earlier figures have also been cited. The Qurʾān itself—with similar explanations to be found in the Sunnah—states that some of these rulings have continued, some have been abrogated, while no explicit clarification has been made regarding others. This final category has been examined by jurists, who have examined, deliberating on whether such rulings should be considered or not. The present study is based on the works of jurists from the four Sunni schools of thought as well as scholars of the Zāhiri school from the 4th, 5th, and 6th centuries of the Hijri calendar. In addition, contemporary studies such as books, theses, articles, and encyclopedic entries relevant to the subject have been consulted. A review of classical works reveals that this issue has been discussed under the section of "sources of law" in the books of legal theory (*usul al-fiqh*). Some scholars of legal theory have considered the laws of previous religious communities as a source of evidence, while others have not. Thus, there exists a scholarly disagreement on the matter. However, it is observed that even those scholars who reject this source still refer to previous religious laws in various legal rulings, albeit under different names—such as by stating that a particular verse or hadith serves as evidence for the ruling—rather than explicitly calling it *sharʿ man qablanā* (the laws preceding Islam). Both sides support their positions with textual and rational evidence. Particularly regarding textual evidence, each side has tended to highlight the scriptural proofs that support its own stance, arguing that *sharʿ man qablanā* is more suitable as a source of law, while interpreting the opposing proofs in a way that aligns with their viewpoint. Contemporary studies on this issue have generally adopted a similar methodological approach, favouring one perspective based on the classical scholars' proofs and arguing that their evidence is clearer. In our study, we have examined both the textual and rational proofs of each side. Moreover, given that, since the topic is mentioned in the Qurʾān within the context of prophetic narratives, we have also analyzed it from perspectives such as the significance of these narratives, the necessity of utilizing the Qurʾān's texts as much as possible due to its status as the final divine scripture, the principle of *istishab* (presumption of continuity), the concept of abrogation (*naskh*), and the status of rulings that have not been abrogated. The analysis has been conducted, and a conclusion has been reached with supporting justifications. The conclusion is that the view of scholars who consider the laws of previous communities to be binding is more

accurate. The fact that scholars who reject this notion cannot entirely dispense with references to previous religious laws in various areas of Islamic jurisprudence supports this conclusion. Consequently, while a theoretical distinction may be posited, a practical convergence emerges between these positions. The presence of references to previous religious laws, particularly in the form of prophetic narratives, in the two primary sources of Islam— the Qur'ān and Sunnah—indicates that these rulings are not subject to abrogation and remain valid. Additionally, considering the significant number of verses related to prophetic stories, it becomes evident that *shar‘ man qablanā* constitutes an important source for Islamic jurisprudence.

Keywords

Islamic Law; Evidence; Shar‘ Man Qablanā; Abrogation; The Stories of the Qur’ān

Highlights

- The primary focus regarding *shar‘ man qablanā* is on the previous religious laws mentioned in the textual sources, for which there is no explicit statement indicating abrogation or confirmation of their validity.
- The topic is discussed under the heading of 'evidences' in works of Islamic jurisprudence methodology.
- The jurists have disagreed on whether the previous religious laws are binding for us.
- The basis of the disagreement lies in the understanding that Islam has abrogated the previous shari'ahs either completely or partially.
- The jurists who do not consider *shar‘ man qablanā* to be binding have adopted a different approach between theory and practice by referring to previous religious laws in substantive rulings (*furū*).

Citation

Kılıç, Hasan. “An Evaluation of Shar‘ Man Qablanā (The Laws Preceding Islam)”. *Eskiyeni* 56 (March 2025), 445-467. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1596617>

Article Information

<i>Date of submission</i>	05 December 2024
<i>Date of acceptance</i>	24 March 2025
<i>Date of publication</i>	25 March 2025
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Şer'û men kablenâ kaynaklarda Hz. Peygamber'in önceki şeriatla amel edip etmemesi, İslâm'ın önceki şeriatları neshedip etmemesi, varlığı kesin olarak bilinen bir şeyin devam edip etmeyeceği açılardan ele alındığı için daha çok sünnet, nesih ve istishâb konularıyla beraber incelenmiştir.¹ Bu başlıkta yapılacak çalışmalarda şüphesiz temel merci, doğrudan kaynak sayılan klasik usul kitapları olmuştur. Bunun yanında bu kaynaklardan yola çıkarak hazırlanan bir bakıma bunların yorumu kabul edebileceğimiz, ikincil kaynaklar olan çağdaş çalışmalar da mevcuttur. Klasik eserlere bakıldığında günümüze ulaşan ilk fıkıh usulü eseri sayılan "er-Risâle"² den bu tarafa epeyce bir kaynak olduğu aşikardır. Bu nedenle bir sınırlandırma yapmanın gereği ortadadır. Çalışma Zâhirî mezhebinde bir ve diğer dört mezhebin her birinde en az iki eser olmak üzere belli başlı usul kitaplarından ele alınmıştır. Cessâs (öl. 370/981) ve İbnü'l-Kassâr (öl. 397/1007) ile birlikte hicri beş ve altıncı asır usulcülerin kitaplarına müracaat edilecektir.

Genel hatlarıyla bakıldığında konuyla ilgili tez, kitap, makale gibi farklı türlerde -çoğu yüksek lisans tezi- olmak üzere onu aşkın çalışma yapıldığı görülmektedir. Bunlara Kur'ân kıssalarıyla ilgili çalışmalar eklendiğinde sayı daha da artmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı konuyu mezhepler arası mukayeseli sunarken bir kısmı tek bir mezhep bağlamında ele almıştır.

Konuyla ilgili yüksek lisans tezlerine bakıldığında, çalışmaların birinde şer'û men kablenâyı delil olarak kabul eden Hanefîlerin konu hakkındaki delillerinin net olmadığı ifade edilmiştir. Yine önceki şeriatlarla amel edilmeyeceği görüşü ile bunların nasslarda yer almasıyla bizim şeriatımıza dönüştüğü ve başka bir şeriat olmaktan çıktığı görüşünün birbirine yakın olduğu söylenmiştir. Bu durumun aynı sonuca götüreceğinden hareketle ihtilafın lafzi olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca şer'û men kablenânın müstakil bir delil olmayıp nasslar kapsamında değerlendirilmesi gerektiği kanaati de yer almaktadır.³ Bir başkasında tarafların delilleri serdedilmiş ancak bir değerlendirme ve tercih yapılmamıştır. Önceki şeriatları kabul edenler ile etmeyenlerin her ne kadar teoride farklı düşünseler de pratikte bazı meselelerde farklı delillerle de olsa aynı sonuca ulaştıkları ifade edilmiştir.⁴ Bu iki çalışmada meseleye tarafların sunduğu deliller dışında başka açılardan bakılmamıştır.

Diğer tezlere bakıldığında birinde öncekilerin şeriatlarını bağlayıcı kabul edenlerin delillerinin daha kuvvetli ve görüşlerinin daha isabetli olduğu ifade edilerek bir tercihte bulunmuş ve bu noktada istishâb delilinin de aynı sonuca ulaştıracağı söylenmiştir.⁵

¹ İbrâhim Kâfi Dönmez, "Şer'û Men Kablenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 39/15.

² Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *er-Risâle thk. Muhammed Seyyid Kılânî* (İstanbul: Kültür Yayınları, 1388).

³ Süleyman Taşkın, *Beşinci ve Altıncı Yüzyıl Hanefî Usulcülerine Karşılaştırmalı Olarak Gazzâlî'nin Delil Teorisinde Şer'û Men Kablenâ ve Sahâbî Kavli* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 53-54, 105. Aynı yazarın söz konusu tezden üretilmiş "Hüccetü'l-İslâm Gazzâlî ve İlk Dönem Hanefî Usulcülerine Bağlamında Şer'û Men Kablenâ'nın Delillik Değerine Dair Bir İnceleme", *(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11/2018-1, 91-120)* adlı bir makalesi de bulunmaktadır.

⁴ Yusuf Öztaş, *İslâm Hukuk Usulünde Şer'û Men Kablenâ* (İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 38.

⁵ Uğur Apaydın, *Önceki Şeriatların İslâm Hukukuna Yansımaları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 121.

Burada deliller tahlile tabi tutulmamıştır. Ancak istishâb deliline vurgu yapılması manidardır. Diğer bir tezde hem kabul edenlerin delillerinin yeterince açık olmayıp zayıf olduğu hatta bu delillerin Tevrat ve İncil'e dahi müracaat edilebileceği fikrine kapı aralayabileceği ifade edilirken aynı tezde kabul etmeyenlerin delillerinin daha güçlü olduğu söylenmekte fakat kabul edenlerin görüşü tercih edilmektedir.⁶ Görüldüğü üzere çalışmada yer alan ifadelerde tutarsızlık bulunmaktadır. Ancak öncekilerin şeriatlarını kabul edenlerin delillerinin Tevrat ve İncil'e müracaat edilebileceği fikrine sebep olacağı kanaati isabetli değildir. Zira öncekilerin şeriatları noktasında fakihlerin tartıştığı konu nasslarda yer alanlarla ilgilidir. Çünkü nasslarda yer almayan öncekilerin şeriatlarına müracaat edilemeyeceği noktasında ittifak vardır. Başka bir tezde ise konu epeyce bir usul kitabından ele alınmış, kitapların konuyu ele alma biçimleri ifade edilmiş, teori farklı olsa da bunun pratiğe yansımadağı sonucuna yer verilmiştir.⁷ Ancak çalışmada deliller analiz edilmemiş ve bir tercihte bulunulmamıştır.

Tezler dışındaki çalışmalara temas edecek olursak, bir çalışmada İslâm'ın önceki dinlere karşı bakış açısını ortaya koyması ve israiliyatın etkisiyle ilgili olması açısından konunun önemli olduğu ifade edilmektedir.⁸ Konunun israiliyatla ilişkisi açısından ele alınması dikkate değer bir husustur. Şâfiî mezhebi bağlamında konuyu elen alan bir başka çalışmada Şâfiî fukahasının fûrûda konuya yer veren mezhep imamına muhalefet ettiği ifade edilmektedir.⁹ Diğerinde ise tarafların delillerinin verildiği, farklı görüşler olsa da aynı sonuca ulaşıldığı, açıkça belirtilmese de nasslarda yer alması sebebiyle önceki şeriatların kabul edilmesinin uygun olacağı şeklindeki görüşe eğilimin olduğu ve şer'u men kablânın müstakil değil nasslara bağlı bir delil olduğu kanaati yer almaktadır.¹⁰

Türkçe kaynaklar yanında Arapça birkaç kaynağa temas etmek gerekirse, hakkında ihtilaf edilen kaynakların ele alındığı bir çalışmada taraflar arasındaki ihtilafın zahiri olup önemli bir sonucunun olmadığı ifade edilmiş bu bağlamda öncekilerin şeriatını bağlayıcı kabul edenlerin her konuda buna müracaat etmediklerini, kabul etmeyenlerin ise çoğunlukla önceki şeriatlarla ilgili verilerden destek aldıkları söylenmiştir.¹¹ Bir başkasında kısmen değerlendirme yapılmış ve öncekilerin şeriatlarını bağlayıcı kabul edenlerin görüşü tercih edilmiştir. İstishâb delilinin aynı sonuca ulaştıracağı söylenmiş ve şer'u men kablânın müstakil değil Kur'ân ve sünnete bağlı mülhak bir delil olduğu ifade edilmiştir.¹² Bu çalışmaların en kapsamlısı aslı doktora tezi olan, Abdurrahman Derviş'in kitabıdır. Müellif eserde konuyu mufassal olarak ele almış, değerlendirmelerde bulunmuş ve ihtilafın zahiri olduğunu, hakiki kabul edildiğinde ise öncekilerin şeriatlarını

⁶ Ramazan Kara, *İslam Hukukunun Kaynaklarından Öncekilerin Şeriatları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 43, 52, 56.

⁷ Hatice Öztürk, *İlk Beş Asır Fıkıh Usûlü Literatüründe Şer'u Men Kablân Delili* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 11, 158.

⁸ Ertuğrul Döner, “Şer'u Men Kablân Prensibi Bağlamında Ötekinin Konumu ve Bağlayıcılığı”, *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018 Bildiri ve Öz Kitabı ed. M. Mustafa Kutlu* (Balıkesir, 2018), 94, 101.

⁹ Mehmet Selim Aslan, “Şâfiî Mezhebinde Şer'u Men Kablânın Hüccet Değeri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018), 1042, 1055.

¹⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku ve “Önceki Şeriatler”* (İstanbul: 2010), 170-171.

¹¹ Mustafa Dîb el-Buğa, *Eserü'l-Edilleti'l-Muhtelefi fi'hâ fi'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru'l-İmami'l-Buhârî, ts.), 540.

¹² Şaban Muhammed İsmail, *el-İslâm ve Mevkûfuhû mine's-Şerâ'i's-Sâbika* (Mısır: Dâru'l-Fikir, 1405), 46, 54.

bağlayıcı kabul edenlerin görüşünün tercihe şayan olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca dört mezhep içinde nasslarda yer alan öncekilerin şeriatlarına dair verilerinden az veya çok istifade etmeyen bir mezhebin olmadığını söylemiştir.¹³

Daha önce yapılan çalışmalarda genellikle konunun usul kitaplarında verilen deliller dışında farklı açılardan ele alınmadığı, tahlil ve değerlendirmeye pek girilmediği, görüşlerin verilip tercihte bulunulmadığı ifade edilebilir. Bu çalışma konuyu usul kitaplarında yer alan deliller dışında istishâb, nesih, Kur'ân kıssaları, İslâm hukukunun orijinalliği ve kelamın i'fali gibi farklı zaviyelerden ele almak için yapılmıştır. Çalışmanın sonunda bir analiz yapılarak tercihte bulunulmuştur. Konunun ele alınmasının diğer bir gerekçesi de kanaatimize göre önceki şeriatlarla ilgili nasslarda yer alan verilerin hukuk tarihine sunacağı katkıdır. Şöyleki yukarda bahsi geçen çalışmaların çoğunda önceki şeriatlarla ilgili konulara dair müstakil bir bölüm ayrılmıştır.

Konunun önemine temas edecek olursak, İslâm'ın önceki şeriatlara bakış açısını bildirmektedir. Önceki şeriatlara dair bilgilerin tahrif edilmiş olmasından dolayı bunların kabulü için nassların denetiminden geçmesi gerekir. Kur'ân'ın önceki vahiy metinleri hakkında tasdik edici ve koruyucu olması Kur'ân'da yer verilen önceki bir şeriatın devam ettiğine işaret eder. Ayrıca bütün şeriatların kaynağının bir olduğu ve son din İslâm'ın öncekileri tamamen neshetmediği aksine onlarda bulunan tüm güzellikleri barındırdığı manasına gelir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in âyetin¹⁴ ifadesiyle bir türedi olmadığı ondan önce de tarih sahnesinde nice peygamberlerin gelip geçtiği, gayelerinin bir olduğu anlaşılabilir. Hz. Mûsâ ve Hz. İsmâ'ya peygamber olarak inanan bir kimsenin Hz. Peygamber'e de iman etmesinin bu açıdan pek çok gerekçesinin bulunduğunu hatırlatmaktadır.¹⁵

1. Şer'û Men Kablenâ Delili Hakkındaki İhtilafın Çerçevesi

Usul kitaplarında bakıldığında Gazzâlî (öl. 505/1111) hariç müelliflerin tarif yapmadan doğrudan konuya girdikleri görülmektedir. Gazzâlî, şer'û men kablenâyı, "İslâm tarafından neshedildiği açıkça bildirilmeyen önceki şeriatlar" olarak tarif etmektedir.¹⁶

Konu usul kitaplarında Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce ve sonra önceki şeriatlarla amel edip etmediği şeklinde iki açıdan ele alınmış olup ağırlık nübüvvetten sonraki kısma ilgilidir. Zira meselenin nübüvvetten önceki kısmıyla bazı usulcüler hiç ilgilenmezken sonraki kısmına hepsi kitaplarında yer ayırmıştır. Meseleyi peygamberlikten önceki kısmıyla ele alanlar arasında İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî (öl. 478/1085), Gazzâlî ve İbn Hazm (öl. 456/1064) yer almaktadır. İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî meseleyi ele almış ve bu konuda olumlu veya olumsuz kesin bir şey denilemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁷ Gazzâlî bu hususun aklen caiz olduğunu ancak vuku bulduğu noktasında kesin bir delilin bulunmadığını dolayısıyla bu meselede konuşmanın bir anlamının

¹³ Abdurrahman b. Abdullah Derviş, "Şerâi'ü's-Sâbika ve Medâ Hücciyetiha fi'ş-Şer'iati'l-İslâmiyye (Riyad, 1410), 312, 318.

¹⁴ el-Ahkâf 46/9.

¹⁵ Dönmez, "Şer'û Men Kablenâ", 39/18-19.

¹⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413), 165.

¹⁷ İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/191-192.

olmayacağını ifade etmiştir.¹⁸ İbn Hazm ise nübüvvetten önceki zamanı araştırmının bir anlamının olmayacağını zira nübüvvetten önce peygamber için tevhitte başka bir mükellefiyetin olmadığını söylemektedir.¹⁹ Bu konuyu Serahsî (öl. 483/1090) dışında Hanefî usulcileri ele almamıştır. Serahsî ise meselenin Akaid ilmiyle alakalı olduğunu zikredip geçmiştir.²⁰ Ebû Ya‘lâ el-Ferrâ (öl. 458/1066) da bu meseleye temas etmiş ve bunun aklen ve şeran vuku bulduğunu söylemiştir.²¹ İbn Hazm bu meselenin bir faydasının olmadığını söylemektedir. Ancak Hz. Peygamber’in nübüvvetten önce bir şeriatla amel ettiğini kabul etmek o şeriatla ilgili hükümlerin nübüvvetten sonra İslâm’la birlikte neshedilmediğinde halen geçerli olduğunun delilidir ve meselenin en azından böyle bir faydası mevcuttur.²²

Bu konu usul kitaplarında çok gündeme alınmadığına göre şer‘u men kablânâ deyince Hz. Peygamber’in nübüvvetten sonra önceki şeriatlarla amel edip etmediği meselesi akla gelmektedir. Zira usul kitaplarında söz konusu başlık altında kastedilen budur. Nitekim Gazzâlî de asıl maksadın bu olduğunu söylemektedir.²³

Önceki şeriatlarla alakalı hükümleri bilmenin yolu Kur’ân veya sünnetin haber vermesi, ehli kitabın rivâyet ve kitapları ile Müslümanların ehli kitaptan yapacağı nakillerdir.²⁴ Hakikatte bütün şeriatların kaynağı tek olduğuna göre aslanan aralarında muvafakatın olmasıdır.²⁵ Ancak bizzat Kur’ân, ehli kitabın dinlerini bozup tahrif ettiklerinden²⁶ ve Müslümanlara olan haset, kin ve düşmanlıklarından²⁷ bahsetmekle bu yolun güvenli olmadığını haber vermektedir. Bu durumda ehli kitabın kitaplarında bulunanların veya bize rivâyet ettiklerinin veyahut Müslümanların onlardan naklettiklerinin bozulan ve değiştirilen hükümlerden olması muhtemeldir. Bu itibarla şer‘î bir meselede bunlar delil olamaz.²⁸ Dolayısıyla geriye nasslardaki bilgiler kalmaktadır. Önceki şeriatlarla ilgili nasslarda yer alanlar ise üçe ayrılmaktadır. Birincisi önceki şeriatlarda yer alıp bizim için de geçerli olduğu bildirilenlerdir. Diğeri neshedildiği ifade edilenlerdir. Üçüncüsü ise geçerliliğine veya neshedildiğine dair bilgi verilmeyenlerdir.

1.1. Kur’ân veya Sünnet’te Halen Geçerli Olduğu Bildirilen Hükümler

Bu hükümlere bakıldığında özellikle ibadetlerle ilgili konular olduğu görülmektedir. Örneğin âyette²⁹ oruç ibadetinin bizden öncekilere emredildiği gibi bize de farz kılındığı ifade edilmektedir. Yine “en’âm” diye ifade edilen hayvanlardan bu nimete şükür olarak kurban kesilmesi âyette her millete emredildiği³⁰ bildirilmektedir. Ayrıca rivâyette Hz.

¹⁸ Gazzâlî , *el-Müstasfâ*, 165.

¹⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm* (Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, ts.), 5/183.

²⁰ Serahsî, *Usûl* (Beyrut: Dâru’l-Marife, ts.), 2/100.

²¹ Ferrâ’, *el-Udde fi usûli’l-fikh*, 3/766.

²² Derviş, “Şerâi’ü’s-Sâbika ve Medâ Hücciyetiha fi Ş-Şer’ati’l-İslâmiyye, 251.

²³ Gazzâlî , *el-Müstasfâ*, 165.

²⁴ Cessâs, *el-Füsûl fi’l-Usûl* (Vezâretü’l-Evkâfi’l-Küveytiyye, 1994), 3/19-20.

²⁵ Pezdevî, *Kenzü’l-viûşûl ilâ ma’rifeti’l-uşûl* (Medine: Dâru’s-Serâc, 2016), 523.

²⁶ en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41.

²⁷ el-Bakara 2/109.

²⁸ Serahsî, *Usûl*, 2/99.

²⁹ el-Bakara 2/184.

³⁰ el-Hac 22/34.

Peygamber kurban hakkında sorulan bir soru üzerine kurbanı “Hz. İbrâhim’den gelen bir sünnet” olarak ifade etmiştir.³¹ Bu hükümlerin Müslümanlar hakkında da geçerli olduğu konusunda ihtilaf bulunmamaktadır.

1.2. Kur’ân veya Sünnette Neshedildikleri Belirtilen Hükümler

En’âm suresinde yaptıkları taşkınlıklar sebebiyle bazı yiyeceklerin Yahudilere haram kılındığı³² ifade edilmektedir. Bu yasak Müslümanlar için geçerli değildir. Zira bir önceki âyette bu şekilde bir harama yer verilmediği gibi bunun dışında söz konusu yasağa dair bir nass da bulunmamaktadır. Başka bir örnek ganimetin önceki şeriatlarda haram iken Müslümanlara helal kılınmasıdır. Nitekim rivayette bu konu açıkça ifade edilmiştir.³³

1.3. Kur’ân veya Sünnette, Geçerli Olduğuna Yahut Neshedildiğine Dair Bilgi Bulunmayan Hükümler

Şer’u men kablenâ konusunda fukahânın ihtilafı bu maddede zikredilen hükümlerle ilgilidir. Fakihlerin bir kısmı bu hükümlerin neshedildiğine dair delil bulunmadığından Müslümanlar için de geçerli olduğunu kabul ederken diğer bir kısmı ise bunların halen geçerli olduğuna dair bir delilin bulunmamasını gerekçe göstererek bunların Müslümanlar için bağlayıcı olmadığını ifade etmektedir.

2. Önceki Şeriatlerin Bağlayıcı Olduğunu Düşünenler

Önceki şeriatlara ait hükümleri delil olarak kabul eden âlimler, bunların Kur’ân ve sünnette yer almalarını ve neshedildiklerine dair bir delilin bulunmamasını şart koşmaktadır. Hanefî usûlcüleri, Mâlikî âlimleri İbnü’l-Kassâr ve Bâcî (öl. 474/1081), Hanbelî âlimleri Ferrâ (öl. 458/1066) ve Kelvezânî (öl. 510/1116) bu görüşü benimsemektedir. Ancak Hanefî usûlcüleri ve Ferrâ bu hükümlerin artık Hz. Peygamber’in şeriatına dönüştüğünü belirtmektedir.³⁴ Bâcî ise bu hükümlerin hangi peygambere indirilmişse onun şeriatı olduğunu kabul etmektedir.³⁵

Bu görüşte olanlar naklî ve akfî bir takım deliller ileri sürmekte ve fûrûdan örnekler vererek görüşlerini desteklemektedir. Söz konusu delillerin bir kısmı zikri geçen usûlcülerin hepsi tarafından kullanılırken diğer bir kısmı sadece bazıları tarafından kullanılmıştır.

Naklî deliller noktasında; Öncesinde on sekiz peygamberin isimlerinin zikredilip sonrasında Hz. Peygamber’e bu peygamberlerin yolundan gitmesini emreden,³⁶ yine Hz. Peygamber’in Hz. İbrâhim’in dinine uymasını emreden,³⁷ Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İshâ’ya tavsiye edilenler ile Hz. Peygamber’e vahyedilenlerin Müslümanlar için de din olarak kılındığını bildiren,³⁸ Tevrat’ın hidâyet ve nur kaynağı olduğunu ve içindekilerle

³¹ İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Edâhi”, 3 (No. 3127)

³² el-En’âm 6/146.

³³ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Salât”, 55 (No. 438.)

³⁴ Cessâs, *el-Füsûl fi’l-Usûl*, 3/19-20; Pezdevî, *Kenzü’l-vüshûl ilâ ma’rifeti’l-uşûl*, 521-523; İbnü’l-Kassâr, *Mukaddime fi usûli’l-fikh* (Riyad, 1999), 307-308; Ferrâ, *el-Udde*, 3/453; Kelvezânî, *et-Temhid fi usûli’l-fikh* (Merkezü’l-bahsi’l-ilmî ve İhyâü’t-türâsi’l-İslâmî, 1985), 2/411-412, 416.

³⁵ Bâcî, *İhkâmü’l-füsûl fi ahkâmî’l-usûl* (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1995), 400-401.

³⁶ el-En’âm 6/90.

³⁷ en-Nahl 16/23.

³⁸ eş-Şûrâ 42/13.

peygamberlerin hüküm verdiğini ifade eden,³⁹ Kur’ân’ın önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olduğunu bildiren⁴⁰ âyetler örnek olarak verilmektedir.

Sünnetten verilen delillere, Hz. Peygamber’in zina eden iki Yahudi’ye verdiği recm hükmü için Tevrat’a başvurduğunu ve hükmü uyguladıktan sonra “Allah’ım! Senin kitabından terk ettiklerini ilk ihya eden benim” sözünü içeren rivâyeti,⁴¹ namazın kazasıyla ilgili Hz. Peygamber’in “Kim uyuduğundan veya unuttuğundan dolayı namazı kaçırırsa hatırlayınca kılsın.” buyurması ve dayanak olarak hadisin devamında *beni hatırında tutmak için namazı kıl / أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي* / âyetini⁴² okuduğunu ifade eden hadisi,⁴³ İbn Abbas’ın (öl. 68/687) Sâd suresindeki secdeyle ilgili “Sâd suresinde secde vardır. Dâvûd (a.s) secde etmiştir. Dâvûd (a.s) peygamberimizin kendisine uyduğu peygamberlerdendir. Peygamberimiz de Ona ittibaen burada secde etmiştir.” sözünü içeren rivâyeti,⁴⁴ Hz. Peygamber’in, bir cariye için dişini kıran Rübeyyi’e, “Allah’ın kitabında bunun karşılığı kısıstır” şeklinde hükmü açıkladığı hadisi⁴⁵ ve Hz. Peygamber’in Medine’ye geldiğinde Yahudilerin aşura orucunu “ben Mûsâ’ya sizden daha layığım” diyerek tuttuğunu bildiren rivâyet⁴⁶ örnek verilmektedir.

Naklî deliller yanında konu aklî olarak şu şekilde izah edilmektedir: Bir peygamberin şeriatı olarak sabit olan hükümlerin, hakikati içerip Allah’ın rızasına uygun olduğu ve başka bir peygamberin gönderilmesiyle bunların vasıflarını kaybetmeyeceklerinden dolayı nesih söz konusu olmadıkça bu hükümlerle amel etmeye devam edilebilir.⁴⁷ Şeriat vahiyle geldiğine göre ancak vahiyle neshedilebilir. Bu itibarla bir şeriat neshedildiği bildirilmedikçe başka bir peygamberin gönderilmesi o şeriatın neshini/terkedilmesini gerektirmez. Dolayısıyla hükmün değiştiğine dair bir açıklama olmadığı sürece aslında şeriatların birbirine uygun olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁸

Önceki şeriatların bağlayıcı olduğunu kabul eden âlimler aynı zamanda konuyla ilgili fûrûdan örnekler vererek görüşlerini desteklemektedir. Hanefî usul âlimleri “mühâyee”⁴⁹ konusunda İmam Muhammed’in (öl. 189/805) Hz. Sâlih ve kavmi hakkında nazil olan “Onlara, suyu aralarında ortaklaşa kullanmalarını bildir. Her hak sahibi (suyun) başına gelsin.”⁵⁰ , “Sâlih, “İşte (mûcize) bu dışı bir devedir; onun su içme hakkı olduğu gibi sizin de belli bir günde içme hakkınız vardır....”⁵¹ meâlindeki âyetlerle istidlal ederek ortak mallarda mühâyee usulünü kabul ettiğini zikretmişlerdir.⁵²

³⁹ el-Mâide 5/43, 44, 45.

⁴⁰ el-Mâide 5/ 48; Fâtır 35/31.

⁴¹ Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), “Hudud”, 26, 28; İbn Mâce, “Hudud”, 10 (No. 2558)

⁴² Tâhâ 20/14.

⁴³ Müslim, “Mesâcid”, 309, 316.

⁴⁴ Buhâri, “Tefsir”, 125 (No. 4632)

⁴⁵ Ebu Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Diyat”, 32 (No. 4595)

⁴⁶ Buhâri, “Savm”, 68 (No. 2004)

⁴⁷ Serahsî, *Usûl*, 2/101.

⁴⁸ Ferrâ’, *el-Udde*, 3/760.

⁴⁹ Zaman veya mekân açısından ortak malların menfaatinin paylaşılması. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 7/59.

⁵⁰ el-Kamer 54/28.

⁵¹ eş-Şuarâ 26/155.

⁵² Cessâs, *el-Füsûl fi’l-Usûl*, 3/20; Serahsî, *Usûl*, 2/99; Pezdevî, *Kenzü’l-vüŷûl ilâ ma’rifeti’l-uŷûl*, 523; Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi usûli’l-fıkıh* (Beirut/Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 253.

Ayrıca Cessâs (öl. 370/981) ve Serahsî (öl. 483/1090), Kerhî'nin (öl. 340/952) “(Tevrat'ta) onlara şunu yazdık: *Cana can,.....dişe diş... Allah'ın indirdiği ile hüküm vermeyenler zalimlerin ta kendisidir.*”⁵³ meâlindeki âyeti delil kabul ederek hür ile köle ve Müslüman ile zimmi arasında kısasin cereyan edeceğini kabul ettiğini zikretmektedir.⁵⁴ Yine Serahsî, İmam Ebû Yûsuf'un (öl. 182/798) az önce geçen âyetten yola çıkarak erkek ile kadın arasında kısasin geçerli olduğuna hükmettiğini zikreder.⁵⁵ Yeri gelmişken söyleyecek olursak İzzet Derveze bu ayetin tefsirini yaptığı satırlarda, “tefsir kitapları bize kadar ulaşan önceki alimlerden ne Taberî'nin (öl. 310/923) ne de ondan sonra gelen Begavî'nin (öl. 516/1122) şer' u men kablenâya temas etmediğini ve bundan ilk bahsedenin Zemahşerî (öl. 538/1144) olduğunu” ifade etmektedir.⁵⁶ Taberî ve Begavî'nin meseleye temas edip etmediği araştırılmaya muhtaç olsa da bu konuda ilk bahseden müfessirin Zemahşerî diye ifade edilmesi isabetli değildir. Zira ondan daha önce yaşayan Cessâs tefsirinde⁵⁷ bu delilden bahsetmektedir.

Yine Ferrâ (öl. 458/1066), Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) “Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik.”⁵⁸ meâlindeki âyete istinaden oğlunu kurban etmeye yemin eden bir kişinin kefareti olarak bir koç kesmesi ve etini fakirlere dağıtması gerektiğine⁵⁹ ve “Kur'aya girdi ve kaybedenlerden oldu.”⁶⁰, “İçlerinden hangisi Meryem'i himaye edecek diye kur'a için kalemlerini atarlarken onlarla beraber değildin.....”⁶¹ meâlindeki âyetlerden yola çıkarak kur'anın caiz olduğuna hükmettiğini zikretmiştir.⁶² Kelvezânî de bu husuta kur'ayı örnek vermektedir.⁶³

Bâcî, İmam Mâlik'in (öl. 179/795) Hz. Şuayb ile Hz. Mûsâ kıssasında geçen “bana sekiz yıl çalışman karşılığında iki kızından biriyle seni evlendirmek istiyorum” meâlindeki âyeti delil olarak babanın, kızının görüşünü almadan onu evlendirebileceği görüşünde olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴

3. Önceki Şeriatlerin Bağlayıcı Olmadığını Düşünenler

Ebû İshak Şîrâzî (öl. 476/1083), İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî (öl. 478/1085), Gazzâlî (öl. 505/1111) ve İbn Hazm (öl. 456/1064) önceki şeriatlara ait hükümleri delil olarak kabul etmemektedir.⁶⁵ Ancak İbn Hazm, Hz. İbrâhim'in şeriatını Hz. Peygamber'in şeriatıyla adeta aynı kabul ederken, geçerli kabul etmediği diğer peygamberlerin şeriatından ayrı tutmaktadır.⁶⁶ Şîrâzî, “et-Tebşıra” isimli eserinde neshedilenler hariç önceki şeriatlarda

⁵³ el-Mâide 5/45.

⁵⁴ Serahsî, *Usûl*, 2/100; Cessâs, *el-Füsûl fi'l-Usûl*, 3/20.

⁵⁵ Serahsî, *Usûl*, 2/100.

⁵⁶ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs* (Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383), 9/138.

⁵⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beirut/Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 2/547.

⁵⁸ es-Sâffât 37/107.

⁵⁹ Ferrâ', *el-Udde*, 3/753.

⁶⁰ es-Sâffât 37/141.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/44.

⁶² Ferrâ', *el-Udde*, 3/754.

⁶³ Kelvezânî, *et-Temhîd fi usûli'l-fıkh*, 2/411.

⁶⁴ Bâcî, *İhkâmü'l-füsûl*, 401.

⁶⁵ İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fıkh*, 1/189; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 165-166.

⁶⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 5/161, 182.

yer alan hükümlerin bağlayıcı olduğunu söylerken⁶⁷ “Lüma” da bu görüşünden vazgeçmiş ve önceki şeriatlardan hiçbirinin bağlayıcı olmadığını ifade etmiştir.⁶⁸

Bu gruptaki âlimler de bir takım naklî ve aklî deliller ileri sürmektedir. Bu deliller zikri geçen usulcüler tarafından aynı oranda kullanılmamıştır. Naklî deliller arasında; Her bir ümmete bir şeriat ve yol verildiğini bildiren,⁶⁹ önceki milletlerin gelip geçtiğini ve yaptıklarının kendilerini bağlayacağını ve başkalarının onlardan sorumlu olmayacağını ifade eden⁷⁰ âyetlere yer verilmektedir.

Ayrıca önceki peygamberlere verilmeyip Hz. Peygamber’e verilen beş nimeti bildiren ve bu bağlamda Hz. Peygamber’in tüm insanlığa gönderildiğini ifade eden,⁷¹ elinde Tevrat’tan bir sayfa gördüğü Hz. Ömer’e Hz. Peygamber’in öfkelenildiğini ve kaydı hayat şartıyla Hz. Mûsâ’nın dahi Hz. Peygamber’e tabi olması gerekeceğini bildiren⁷² ve Hz. Peygamber’le sahabi Muâz b. Cebel (öl. 18/639) arasında geçen ve hüküm kaynaklarının sırasıyla sayıldığı⁷³ -ki bu hadiste önceki şeriatlardan bahsedilmemiştir- rivâyetlere değinilmektedir.

Önceki şeriatların bağlayıcı olmadığını söyleyen bu âlimler meseleyi ayrıca şöyle açıklamaktadır: Allah Rasulü önceki şeriatlarda yer alan zihâr, liân gibi vakalarla karşılaştığında o şeriatlara başvurmayıp vahyin gelmesini beklemiştir.⁷⁴ Önceki şeriatlar kaynak olsaydı bunların öğrenilmesi, nakledilmesi ve korunması Kur’ân’ı öğrenmek gibi farz-ı kifaye olurdu ve sahabe hadisler noktasında nasıl bir hassasiyet göstermişse aynı hassasiyeti bu hükümler için de gösterirdi. Oysa önceki şeriatlarda hükmü yer alan ve hakkında tartışıp durdukları birçok mevzu dururken ve geçmiş şeriatlara dair bilgiler hakkında otorite sayılan Abdullah b. Selâm (öl. 43/663-664), Kâ‘b el-Ahbâr (öl. 32/652-653) gibi müslüman din adamları yanlarındayken sahabenin bu âlimlere müracaat ettiğine dair bir nakil yoktur.⁷⁵

Şeriatın/dinin belli bir zamanda belirli bir topluluğa gönderilmesi, başka milletlerin iştirakine mani olur. Dinler müntesiblerinin maslahatı için vaz’ edilir. Maslahat ise, topluluklara göre farklılık arz edebilir. Şeriatların tümünü aynı anda uygulamak mümkün değildir. Zira bunlarda neshedilmiş veya tahsise uğramış hükümlerin olması muhtemeldir.⁷⁶ Ümmet ittifak etmiştir ki bu şeriat öncekileri neshetmiştir. Şâyet peygamber başka bir şeriatla amel etseydi şâri’ olmaz haber veren olurdu, şeriat sahibi değil nakilci olurdu. Önceki şeriatlar bağlayıcı olursa bu durum, Hz. Peygamber’in tüm insanlığa gönderilmekle kendisine verilen fazileti eksiltir.⁷⁷ Âyetlerde her bir peygamberin şeriatının farklı olduğu ve önceki ümmetlerin yaptıklarından sorumlu

⁶⁷ Şîrâzî, *et-Tebsîra fi usûli'l-fîkh* (Dîmaşk: Dâru'l-Fikir, 1403), 285-286.

⁶⁸ Şîrâzî, *el-Lüma‘ fi usûli'l-fîkh* (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 63.

⁶⁹ el-Mâide 5/48.

⁷⁰ el-Bakara 2/134.

⁷¹ Buhâri, “Salât”, 55 (No. 438.)

⁷² Dârimî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Mukaddime”, 39 (No. 449)

⁷³ Ebu Dâvûd, “Akdiye”, 11 (No. 3592)

⁷⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 166.

⁷⁵ Şîrâzî, *el-Lüma‘ fi usûli'l-fîkh*, 63; İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fîkh*, 1/190; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 167.

⁷⁶ Şîrâzî, *et-Tebsîra fi usûli'l-fîkh*, 286-287.

⁷⁷ İbn Hazm, *el-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, 5/181; Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 167.

olmadığımız ifade edilmektedir. Farklı şeriatların birbirine uyması mümkün değildir. Ayrıca sorumlu olmadığımız bir şey bizi bağlamaz.⁷⁸ Yine âyetlerde önceki her bir peygamberin kendi kavmine gönderildiği ifade edilmektedir ki bu da şeriatlarının ayrı olduğunu gösterir. Yine Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'i Tevrat'tan menetmesi ve Muâz b. Cebel'in hüküm vermede müracaat kaynağı olarak Tevrat ve İncil'den ve önceki şeriatlardan bahsetmemesi ve bu haliyle Hz. Peygamber'in onayını alması önceki şeriatların bağlayıcı olmadığını gösterir.⁷⁹

4. Delillerin Değerlendirilmesi

Şer'ü men kablenâ hakkındaki naklî ve akli delillerin çeşitliliği açısından mezhepler arası olsun mezhep içi olsun eserden esere farklılık olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki bazı delillerin her iki tarafça kullanıldığı ancak farklı şekillerde yorumlandığı, bazı delillere bir mezhebe ait usul eserlerinin hepsinde yer verilirken bazılarında yer verilmediği, önceki şeriatları bağlayıcı kabul edenlerin daha çok naklî delilleri kullandıkları görülmektedir.⁸⁰ Değerlendirmeye nakli deliller ve diğer deliller olmak üzere iki başlık altında yer verilmiştir. Fukahanın nakli delilleri yorumlaması ve bunlardan yaptıkları çıkarımlar akli delil sayılacağından bunlara nakli delillerin içinde yer verilmiş olup müstakil başlık atılmamıştır. Nakli delillerde özel bir sıralama takip edilmemiştir. Ayet ve hadisler birlikte değerlendirilmiştir. Diğer deliller başlığında konuya farklı açılardan yaklaşım kastedilmektedir.

4.1. Nakli Deliller

4.1.1. Önceki Peygamberlere Uymayı Emreden Âyetler

Hız. Peygamber'e önceki peygamberlerin yolundan gitmesi emredilen, önceki peygamberlere din olarak verilen şeyin kendisine de verildiğini bildiren ve Hız. İbrâhim'in dinine uymasını emreden âyetler hakkında önceki şeriatları bağlayıcı sayanlar bu âyetlerde bildirilen "hidâyet/hüdâ" ve "millet/din" kavramlarının karşı tarafın iddia ettiği gibi sadece tevhit değil aynı zamanda şer'i hükümleri de kapsadığını söylemektedir. Bu noktada tahsisine dair delil olmadıkça bir şeyin umumu üzerine bırakılması gerekçesini ileri sürmektedirler. Benzer bir durumun Bakara sûresi 2. âyette yer aldığını ve burada da Kur'an'ın müttakiler için "hidâyet" olduğunun bildirildiği ve şüphesiz takvanın sadece tevhitte değil bununla birlikte şeriat ve amelle elde edileceğini dile getirmektedirler.⁸¹ Diğer taraftan bir çok peygamberin isminin zikredilip onlara tabi olunmasını isteyen söz konusu âyetler aslında şeriatlar arasında ortak yönlerin farklı yönlerden (neshedilenler) çok fazla olduğuna işaret eder.⁸² Burada şunu da ekleyebiliriz ki "hidâyet" olan Kur'an sadece inanç konularını içermemektedir.

Önceki şeriatların bağlayıcılığını kabul etmeyenler ise söz konusu âyetleri şeriatlardaki en temel ortak nokta olan tevhitte açıklamaktadırlar.⁸³ Aksi halde önceki şeriatlarla ilgili hükümleri kabul etmek zorunda kalacaklardı.

⁷⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 5/175, 181.

⁷⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 166.

⁸⁰ Öztürk, *İlk Beş Asır Fıkıh Usûlü Literatüründe Şer'u Men Kablenâ Delili*, 143-144.

⁸¹ Cessâs, *el-Füsûl fi'l-Usûl*, 3/25; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 254; Ferrâ', *el-Udde*, 3/757-758; Bâcî, *İhkâmü'l-füsûl*, 401-402; Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 521; Serahsî, *Usûl*, 2/103.

⁸² Derviş, "Şerai'ü's-Sâbika ve Medâ Hücciyetiha fi Ş-Şer'ati'l-İslâmiyye, 154-155.

⁸³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 167; İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, 1/190.

Bu arada şer‘u men kablenânın bağlayıcı kabul edilmesinin İslam hukukunun diğer hukuk sistemlerinden alıntı olduğu sonucuna götürebilir şekilde akla gelebilecek bir soruya cevap mahiyetinde şunlar söylenebilir; Şeriatlar arasında ortak yönlerin fazla olması İslâm hukukunun orijinalliğine aykırı bir durum değildir. Ignaz Goldziher (1850-1921), Joseph Schacht (1902-1969), Patricia Crone (1945-2015) gibi oryantalistler, İslâm’ı özgün bulmayı onun kaynağının daha önceki şeriatlar olduğunu ve onun bu derece etkisinin önceki kültürlerle borçlu olduğunu söylemiştir.⁸⁴ İslâm hukukunun Câhiliye, Yahudilik, Sâsânî veya Roma’dan alıntı olduğu iddiaları noktasında benzerlik tek başına iktibas iddiasını ispat etmez. Örneğin iki hukuk arasındaki benzerlikler noktasında asli konular ile tali meseleleri ayırmak gerekir. Bütün şeriatlarda varlığı kabul edilen cana kıyma, zina gibi temel haramlar ve oruç, kurban gibi temel ibadetlerle ilgili benzerlik gâyet tabiidir. Çünkü bu hususlar değişmez hükümlerdir. İnsanlığın ortak değerleridir. İkincil konular ise genellikle zaman ve mekâna göre değişebildiği için benzerlik pek bulunmaz. Benzer olanlar da iktibas kanalıyla değil, “benzer sebepler ve şartlar benzer sonuçlar doğurur” ilkesine uygun olarak zuhur etmiş olabilir.⁸⁵ Dolayısıyla önceki şeriatları dikkate almanın İslâm hukukunun alıntı olduğu iddiasına kapı aralayacaktır şeklindeki bir itiraza yer olmadığı anlaşılmaktadır.

4.1.2. Tevrat’la İlgili Âyetler

Tevrat’ın hidâyet ve nur kaynağı olup peygamberlerin onunla hükmettikleri ve ondaki kısas hükümleriyle ilgili âyetler hakkında şer‘u men kablenâyı delil olarak alanlar, Tevrat’taki şer‘î hükümlerin hidâyet olarak anıldığını ve Tevrat’ta sadece tevhitte alakalı hususlar değil diğer şer‘î hükümlerin de bulunduğunu ve ayrıca herhangi bir ayırım yapmadan peygamberlerin Tevrat’la hükmettiklerini ifade etmektedirler. Ayrıca Hz. Peygamber’in zina eden iki yahudiye recm cezasını uyguladığı ve bir cariye için kırık Rubeyyi’e hükmün kısas olduğunu bildirdiği rivâyetler onun Tevrat’la hüküm verdiğinin delili olduğunu söylemektedirler.⁸⁶

Karşı taraf ise buradaki hidâyet ve nurdan maksadın tevhid olduğunu ve onunla hükmeden peygamberlerin Hz. Mûsâ’dan sonrakiler değil onun zamanındaki peygamberler olabileceğini söylemektedir. Hz. Peygamber’in sadece recm cezası için Tevrat’a başvurduğunu başka hiçbir konuda Tevrat’a müracaat etmediğini, kırılan diş için kısas uygulamasının ise “size kim saldırırsa siz de ona dengiyle karşılık verin” meâlindeki âyete⁸⁷ göre yapıldığını ifade etmektedir.⁸⁸

4.1.3. Şeriatların Ayırıldığı ve Sorumluluğun Olmayacağıyla İlgili Âyetler

Her bir peygambere bir şeriat verildiğini, öncekilerin yaptıklarından sorumlu olmayacağını ifade eden âyetleri ve Hz. Peygamber’in, elinde Tevrat’tan bir nüsha gördüğü Hz. Ömer’i bundan mennetiğine, Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken

⁸⁴ İbrâhim Kalın, *İslam ve Batı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 119.

⁸⁵ Suphi Recep Mahmesânî, *İslam Hukuk Felsefesi çev. Yaşar Çolak, vd.* (Ankara: Türkiye İlahiyatçılar Vakfı Yayınları, 2009), 173-174.

⁸⁶ Cessâs, *el-Füsûl fi’l-Usûl*, 3/23-25; Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, 254; Ferrâ, *el-Udde*, 3/759-760; Serahsî, *Usûl*, 2/103-104.

⁸⁷ el-Bakara 2/194.

⁸⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 168.

aralarında geçen diyaloga dair rivâyetleri önceki şeriatları bağlayıcı kabul etmeyenlerin öne sürdüğü deliller arasında görmekteyiz.

Bu görüşte olanlar her bir peygamberin bir şeriatının olduğunu ve bunların farklılık arzemesi sebebiyle birbirlerine tabi olmasının mümkün olmadığını, âyette öncekilerin yaptıklarından sorumlu olmadığını bildirmesinin, Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'i sakındırması ve Muâz hadisinde kitap ve sünnet yanında müracaat kaynağı olarak önceki şeriatlardan bahsedilmemesinin bunların bizler için bağlayıcı olmadığına delil olduğunu söylemektedirler. Bu düşüncede olanlar ayrıca önceki şeriatların bağlayıcı olduğu kabul edilirse sahabenin bu hükümlerin peşine düşüp öğrenmesi gerektiğini ancak böyle bir şeyin vaki olmadığını dile getirmektedirler.⁸⁹

Her peygamberin şeriatının farklı olması genel manada neshi ifade eder. Ancak bu toptan nesh anlamına gelmez. Bir şeriat neshedilmeyen kısımlarıyla sonraki şeriatın içinde yer alabilir.⁹⁰ Dolayısıyla önceki şeriatlarla amel edilmesi böylece mümkün olmuş olur. Önceki milletlerin yaptıklarından sorumlu olmamız onların işlediği amellerle ilgilidir. Yoksa neshedilmeyen hükümlerle ilgili değildir.

Şeriatın maksadın mükelleflerin maslahatını temin etmek olduğu ve bunun milletlere göre değişeceği fikrinden hareketle önceki şeriatla amel edilemeyeceği iddiası hakkında şunu söyleyebiliriz; Maslahatlar zaman, mekân ve topluluklara göre elbette değişiklik arz edecektir. Şu var ki önceki şeriatla güdülen maslahatta şâyet değişiklik gerekiyorsa zaten sonraki şeriatla neshedilecektir. Ancak bu maslahat sonrakilere de uygunsuz sonraki şeriatların içinde devam etmesinde bir mahzur görünmemektedir.⁹¹

Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'i tevatür nüshasından men etmesi Kur'ân varken başka kitaplara ihtiyaç olmadığı anlamına gelmektedir. Şöyle ki tartışma konusu yapılan şeriatlar nasslarda yer alanlardır. Yani önceki bir şeriate Kur'ân veya sünnet yer vermişse onu başka yerde aramanın anlamı yoktur. Kur'ân veya sünnet o şeriate yer vermemişse zaten dikkate alınmayacaktır.

Muâz hadisinde hüküm kaynakları noktasında kitap, sünnet ve içtihatın zikredilip önceki şeriatlara yer verilmediğinden hareketle önceki şeriatların bağlayıcı olmadığını düşünmek isabetli değildir. Çünkü tartışma konusu olan, nasslarda yer alan önceki şeriatlardır. Bu sebeptendir ki usulcüler şer'ü men kablenâyı müstakil bir delil değil kitap veya sünnete mühlak delil olarak kabul ederler.⁹² O halde bunlar, hadiste zikredilen kitap veya sünnetin içinde yer almaktadır. Şöyle ki hadiste maksat sadece- müminlere hitap eden yahut ahkâm içeren metinlerdir gibi- Kur'ân ve sünnette yer alan hükümlerin bir kısmıdır demek mümkün olmadığı gibi önceki şeriatlarla ilgili nassları hadisin kapsamından çıkarmak da mümkün değildir. Dolayısıyla burada Kur'ân'dan kasıt ondaki tüm âyetlerdir. Ayrıca Muaz hadisinde önceki şeriatlar yer almamaktadır diyenler tarafından "kitap" ve sünnet" gibi umum ifade eden veya mutlak olan bir ifadeyi tahsis edecek yahut mukayyet hale getirecek bir delil de ileri sürülmemektedir. O halde hadisteki ifadeyi âmm yahut mutlak olarak almak daha isabetli gözükmemektedir.

⁸⁹ Gazzâlî , *el-Müstasfâ*, 166; İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 5/175, 181.

⁹⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 255.

⁹¹ Şîrâzî, *et-Tebsîra fî usûli'l-fık'h*, 287.

⁹² Hacı Yunus Apaydın, *Fık'hın Kaynakları (Nass ve İctihat)* (Ankara: Ay Yayınları, Anadolu Eğitim Kültür ve Bilim Vakfı, 2018), 70.

Her iki taraf da öncekilerin şeriatlarının dikkate alınabilmesi için bunların kitap ve sünnette yer almasını şart koştuklarına⁹³ göre sahabenin öğrenmesi gereken konular, nasslarda zikredilenlerle ilgili olacaktır. Dolayısıyla Kur’ân ve sünnetin dışında ehli kitabın metin veya rivâyetlerinde yer alanlar konumuz dışındadır. Bu itibarla önceki şeriatların bağlayıcı olduğunun kabul edilmesi sahabenin bu hükümlerin peşine düşüp öğrenmesini gerektirir şeklinde bir gerekçe isabetli görünmemektedir.

4.1.4 Kur’ân’ın “Musaddik” ve “Müheymin” Vasfıyla İlgili Âyetler

Şer‘u men kablenâyı kabul edenler tarafından kullanılan delillerden biri de Kur’ân’ın önceki kitapları tasdik edip onları koruduğunu bildiren âyetlerdir.⁹⁴ Bunlar önceki kitaplarda bulunup bize nasslarda bildirilen hususların neshedilmediği sürece doğru olduğuna ve onlarla amel edilebileceğine delildir. Kur’ânın koruyucu olması ise ehli kitabın peygamberi yanılmak için geldiklerinde Allah’ın Tevrat’ta bildirip onların saklamaya veya tahrif etmeye çalıştıkları hükmü Kur’ân’da peygamberine bildirmesiyle bir denetim görevi yapmasıdır. Bu nedendir ki âyet Hz. Peygamber’in, ehli kitabın heva ve hevesine göre değil Allah’ın kendisine indirdiği ile hüküm vermesi gerektiği ile bitmektedir.⁹⁵ Hz. İsa’dan bahseden “yaşadığım sürece bana namaz ve zekatı emretti” mealindeki ayet onun şeriatında bu iki ibadetin olduğunu göstermektedir. Günümüzde onun peşinden gittiğini söyleyenlerin kitaplarında ise bu iki ibadete yer verilmemiştir. O halde burada bir tahrif söz konusudur. Kur’ân’ın musaddik ve müheymin yönü olmasa biz namaz ve zekatın önceki bir şeriaatta da yer aldığını öğrenmemiz belki de mümkün olmayacaktı. Kur’ân önceki peygamberlerin kıssalarına yer vermekle önceki şeriatları ispat etmiş ve aslında var olup sonradan tahrif edilen yahut olmadığı halde ilave edilen hususları denetlemiş ve böylece onları korumuş olmaktadır.⁹⁶ Bu durum Kur’ân’da yer alan önceki şeriatlarla amel edilebileceğine delalet eder.

Araştırmamızı ele aldığımız usul kitaplarında atıfta bulunulmasa da “Allah bilmediklerinizi açıklamak, sizi sizden öncekilerin yoluna iletmek ve günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah ilim ve hikmet sahibidir.” mealindeki ayet⁹⁷ de şer‘u men kablenânın neshedilmediği sürece bağlayıcı olduğuna delil olmaktadır. Nitekim Muhammed Hamdi Yazır bu ayeti şöyle izah etmektedir; “Bu ayet Fatıha suresinin, bizi nimet verdiklerinin yoluna ile anlamındaki ayetine⁹⁸ cevap niteliğindedir. Nimet verilenler ise daha önceki peygamberler ve onların yolundan giden salihlerdir. Bu ayetin öncesinde zikredilen hükümler daha önce hiç uygulanmamış ve ilk defa son şeriatte ortaya konmuş hükümler değildir. Tam tersine daha önce de bilinen, uygulanan ve belki son şekliyle İslam’da yer alan hususlardır. Bu ayet öncekilerin şeriatlarından bazı hükümlerin onaylandığı anlamına gelmektedir.”⁹⁹

⁹³ Cessâs, *Usûl*, 3/19-20; Şîrâzî, *et-Tebşıra fi usûli'l-fıkh*, 287.

⁹⁴ el-Mâide 5/48; el-Bakara 2/97; Âl-i İmrân 3/3; el-En’âm 6/92; Fatır 35/38.

⁹⁵ Şaban Muhammed İsmail, *el-İslâm ve Mevkîfihû mine’s-Şerâi’i’s-Sâbika* (Mısır: Dâru’l-Fikir, 1405), 36.

⁹⁶ Aslan Çıtır, “Kur’ân’ın Müheyminliğinde İlahî Vahiylere Korunmuşluğu Üzerine”, *Eskiye* 46 (2022), 324, 332.

⁹⁷ en-Nisâ 4/26.

⁹⁸ Fatıha 1/7.

⁹⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Sadeleştirilen İsmail Karaçam vd.* (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 1992), 2/545-546.

Zâhirî mezhebinin önceki şeriatları delil olarak kabul etmediği halde Hz. İbrâhim'in şeriatını istisna etmesi isabetli değildir. Zira Hz. İbrâhim'in milletine uyulması emredildiği gibi¹⁰⁰ Hz. İbrâhim'le birlikte isimleri sayılan diğer peygamberlerin yolundan gidilmesini emreden âyetler¹⁰¹ de bulunmaktadır. Ayrıca âyette müminler için "peygamberler arasında ayırım yapmadıkları"¹⁰² ifade edilmektedir. Şer'û men kablenâ bağlamında Hz. İbrâhim'in şeriatının ayrı tutulması fikrini Mâverdî (öl. 450/1058) de kabul etmektedir. Mâverdî Hz. İbrâhim dışındaki diğer peygamberlerin şeriatları neshedilmediği sürece yahut emredildiği takdirde bağlayıcı olduğuna dair iki farklı görüş beyan etmektedir.¹⁰³

4.2. Diğer Deliller

Burada konunun nakli delillerin yanında ilave olarak hangi açılardan ele alınabileceğine değinilmiştir.

4.2.1. Teori ve Pratik Uyumu

Konu teori ve pratik açısından da ele alınabilir. Şöyle ki önceki şeriatların bağlayıcı olduğunu kabul edenlerin konuyla ilgili teorik görüşlerinin doğal olarak pratiğe yansıdığı görülmektedir. Ancak kabul etmeyenlerin görüşlerinde teori ile pratik arasında farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) her ne kadar "el-Ümm" isimli eserinde açıkça şer'û men kablenânın delil olup olmadığına dair beyanı olmasa da aynı eserde birkaç fûrû meselesinde önceki şeriatlarla ilgili âyetlerle istidlal etmiştir. Bu da onun şer'û men kablenâyı hüccet saydığı anlamına gelmektedir. Ayrıca Şâfiî fakihlerinin de bazı meselelerde önceki şeriatlarla ilgili nasslara atıfta buldukları görülmektedir.¹⁰⁴

İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, İmam Şâfiî'nin neshedilmediği sürece önceki şeriatlarla amel edilebileceği görüşüne meyilli olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵ Bu bağlamda İmam Şâfiî'nin fûrû-ı fıkhta şer'û men kablenâyı delil olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim İmam Şâfiî, kur'ânın cevazı noktasında Hz. Meryem¹⁰⁶ ile Hz. Yûnus¹⁰⁷ hakkında yapılan kur'âyı anlatan âyetleri kullanmakta ve bu âyetlerin bu konuda dayanak olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁸ Yine kasten yaralamalardaki kısas noktasında "....biz Tevrat'ta cana can, göze göz...kısas vardır." meâlindeki âyeti¹⁰⁹ kullanmakta ve bu konuda hükmün Tevrat'taki hüküm gibi olduğunu söylemektedir.¹¹⁰ Başka bir örnek olarak yemin bahsinde, bir kişi kölesine yüz kırbaç vuracağına yemin ettiğinde yüz dal parçasını bir araya toplayıp o demetle vurduğunda yeminini tutmuş olacağını ifade etmekte ve bunun için Hz. Eyyûb'un

¹⁰⁰ en-Nahl 16/23.

¹⁰¹ el-En'âm 6/90; eş-Şûrâ 42/13.

¹⁰² el-Bakara 2/285.

¹⁰³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr* (Beirut/Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 16/57.

¹⁰⁴ Aslan, "Şâfiî Mezhebinde Şer'û Men Kablenânın Hüccet Değeri Üzerine Bir Değerlendirme", 1039, 1050-1052.

¹⁰⁵ İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, 1/189.

¹⁰⁶ Âl-i İmrân 3/44.

¹⁰⁷ es-Sâffât 37/139-141.

¹⁰⁸ Şâfiî, *el-Ümm* (Beirut: Dâru'l-Marife, 1990), 8/3.

¹⁰⁹ el-Mâide 5/45.

¹¹⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 6/53.

yeminiyle ilgili âyetin¹¹¹ delil olduğunu söylemektedir.¹¹² Ayrıca kira akdi konusunda Hz. Şuayb ile Hz. Mûsâ arasında geçen kıssayı anlatan âyeti¹¹³ delil olarak ileri sürmektedir.¹¹⁴ Ancak İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî şer‘u men kablenâyı delil olarak kabul etmemektedir. Bu da Şâfiî mezhebinde usulcülerin mezhep imamının görüşlerini destekleme gibi bir gaye gütmediklerini göstermektedir.¹¹⁵

Şâfiî fukahâsından da öncekilerin şeriatıyla ilgili âyetlere fûrûda yer verenler olmuş ancak bunlar gerekçe olarak söz konusu âyetleri başka âyetler ve hadisler bulunduğu için destek amaçlı kullandıklarını ifade etmişlerdir. Nitekim İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî yemin bahsinde Hz. Eyyûb'un yeminiyle ilgili âyeti¹¹⁶ kullanmış ve zina haddinde bünyesi zayıf olan kişinin celde cezasıyla ilgili rivâyete¹¹⁷ ilaveten bu âyete tekit maksadıyla yer verdiğini ifade ederken¹¹⁸ Gazzâlî de aynı örneği vermiş hatta ilgili âyetten dolayı meselenin taabbüdî olduğunu söylemiştir.¹¹⁹ Hatîb eş-Şirbinî (öl. 977/1570) “cuâle”nin cevazı konusunda “...onu getirene bir deve yükü ödül var...” meâlindeki âyeti¹²⁰ kullanmış ve bu âyetin yaptığı rukye neticesinde ödüllendirilen sahabinin durumu Hz. Peygamber’e arz ettiği rivâyeti¹²¹ desteklediğini söylemiştir.¹²²

Bu örnekler göstermektedir ki bu fakihler kabul etmeseler de şer‘u men kablenâdan müstağni kalamamışlardır. Neticede bir kısmında az bir kısmında fazla olsa da dört mezhebin tamamının, neshedilmediği sürece şer‘u men kablenâ delilini genel olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Hatta Tevrat’taki kısas hükmünü açıklayan âyetin¹²³ umum ifadesinden hareketle kadın karşılığında erkeğin kısas edileceğine dair icma¹²⁴ hâsıl olduğu ifade edilmektedir.¹²⁵

4.2.2. Kur’ân’ın Son Kitap Olması

Ebü'l-Usr el-Pezdevî, Hz. Peygamber’in önceki şeriatlardan bütün güzellikleri tevarüs ettiğini söylemektedir.¹²⁶ Şöyle ki önceki kitaplarda yer alan bütün mehasin Kur’ân’da, önceki şeriatlarda yer alan bütün güzel şeyler de İslâm’da yer almıştır. Aksi halde İslâm’ın son din olmasının bir hikmeti olmayacaktır.¹²⁷ Bu husus nasslarda yer alan önceki şeriatların uygulanabileceğinin başka bir ifadesidir.

¹¹¹ Sâd 38 /44.

¹¹² Şâfiî, *el-Ümm*, 7/85.

¹¹³ el-Kasas 28/26-27.

¹¹⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 4/26.

¹¹⁵ Aslan, “Şâfiî Mezhebinde Şer‘u Men Kablenânın Hüccet Değeri”, 1055.

¹¹⁶ Sâd 38 /44.

¹¹⁷ İbn Mâce, “Hudûd”, 18 (No. 2574)

¹¹⁸ İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *Nihâyeti'l-maṭlab fi dirâyeti'l-mezheb* (Dâru'l-Minhac, 2007), 18/403.

¹¹⁹ Gazzâlî, *el-Vasîṭ fi'l-mezheb* (Kahire: Dâru's-Selam, ts.), 7/252.

¹²⁰ Yûsuf 12/72.

¹²¹ Müslim, “Selam”, 65.

¹²² Şirbinî, *Muḡni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfâzi'l-Minhâc* (Mısır, 1958), 2/429.

¹²³ el-Mâide 5/45.

¹²⁴ bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'azîm* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/110.

¹²⁵ Derviş, “Şerâi'ü's-Sâbika ve Medâ Hücciyetiha fi'ş-Şer'i'ati'l-İslâmiyye”, 333.

¹²⁶ Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, 232.

¹²⁷ Derviş, “Şerâi'ü's-Sâbika ve Medâ Hücciyetiha fi'ş-Şer'i'ati'l-İslâmiyye”, 210.

4.2.3. İstishab ve Nesh Delili

Diğer taraftan istishâb delili de önceki şeriatların neshedildiği bilinmeyen hükümlerinin halen geçerli olmasını gerektirmektedir. Zira önceki peygamberlere dair bir şeriatın varlığına nasslar sayesinde muttali oluyoruz. Yine biliyoruz ki aynı nasslarda o şeriatın ortadan kaldırıldığına dair bir açıklama olmadığına göre doğal olarak o şeriatın halen geçerli olduğu sonucuna ulaşıyoruz. Meseleyi nesh açısından ele aldığımızda da aynı sonuca ulaşmak mümkündür. Daha önce geçtiği üzere Gazzâlî 'nin şer'û men kablenâyı İslâm'ın neshetmediği önceki şeriatlar olarak tarif ettiğini dikkate aldığımızda neshedilmeyen bir şey halen geçerli olacaktır.

4.2.4. Kur'ân Kıssaları

Önceki şeriatlara dair bilgilerin çoğunluğu peygamber kıssalarında yer almaktadır. Kıssaların fıkhi boyutuyla ilgili günümüz çalışmaları önceki şeriatların bağlayıcı olduğu şeklindeki görüşün daha isabetli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü bu çalışmalarda kıssaların bir çok meselede delil olabileceği, zayıf hadisle amel etmektense delaleti zanni de olsa âyeti tercih etmenin daha uygun olacağı, kıssaların İslâm hukuku için zengin bir kaynak olduğu kanaatine varılmıştır.¹²⁸

Bu itibarla konuyu Kur'ân kıssaları açısından ele almak uygun olacaktır. Şöyle ki öncelikle ait şeriatlar kıssalarda yer almaktadır. Kıssaların tamamı düşünüldüğünde bütün içinde dörtte bir oranında bir yekün oluşturmaktadır. Ahkâm âyetleri sayısında genel kabul olan beş yüz rakamı düşünüldüğünde bu oran yüksek sayılır.¹²⁹ İctihatın gerekçeleri arasında sınırsız olaylara karşılık nassların sınırlı olması zikredilmektedir. Nass deyince şüphesiz ilk sırada âyetler gelmektedir. Bunların sayısı da bellidir. İşte bu sayılı âyetleri, hüküm sadece ahkâm âyetlerinden çıkarılabilir şeklinde daha da sınırlayacak olursak müçtehidin elinde pek bir şey kalmayacaktır. Kur'ân son vahiy olduğuna göre makul olan içtihad metodlarını kullanarak onun her bir âyetinden azami istifade etmektir. Nitekim “kelamın i'malı ihmalinden evladır” kaidesi¹³⁰ de bunu gerektirir. Bu ilke beşer sözü için geçerli ise ve beşerin söylediği mümkün olduğu kadar dikkate alınacaksa bu husus neden ilahi kelam için geçerli olmasın. Ayrıca her ne kadar hüküm çıkarmada akla ilk gelen ahkâm âyetleri olsa da müçtehit, ilimdeki tebahhuruna göre her bir âyetten hatta âyetteki bir kelimeden nice nükteler çıkarabilecektir.¹³¹ Âyetlere tek bir açıdan bakılırsa okyanusa göl muamelesi yapılmış olur.

Ayrıca kıssaların muhtevası tek tip değildir. Kıssalarda ahlaki konular yer aldığı gibi bazı hükümler de yer almaktadır. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) kıssaları, “kınama ve ibret içeren kıssa âyetleri ders almak, hüküm içeren âyetler ise uymak ve tabi olmak içindir.” şeklinde izah etmekte ve İbn Abbas'ın Enam suresi 90. ayetini Hz. Peygamberin önceki peygamberlere uyması gerektiği şeklinde açıkladığını bildirmektedir.¹³²

¹²⁸ Bk. Mehmet Nuri Güler, “Kıssa ve Hukuk”, IV. Kur'ân Haftası Kuran Sempozyumu 17-18 Ocak 1998 (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 113-144; Abdullah Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 264, 266; Sabri Erturhan, “Hz. Eyyûb Kıssasının Fikhî Yansımaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32 (2018), 225-260.

¹²⁹ Güler, “Kıssa ve Hukuk”, 114.

¹³⁰ Ali Haydar Efendi (Küçük), *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm çev. Raşit Gündoğdu, Osman Erdem* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/128, madde 60.

¹³¹ Erturhan, “Hz. Eyyûb Kıssasının Fikhî Yansımaları”, 226, 255.

¹³² Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (ö. 543/1148) İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut/Lübnan: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424), 1/39.

Acar, önceki peygamberlerle ilgili ayetlerin hukuk/yasa içerenleri ile sadece yaşanan bir olaydan/kıssa bahsedenlerin ayrı tutulması gerektiğini ve birincilerin “şer‘u men kablênâ” içinde değerlendirilebileceğini ancak ikincilerin de bu kapsama alınmasının Hz. Yusuf ve Hz. Hızır kıssaları örneğinden hareketle bazı sakıncaları doğuracağını ifade etmektedir. Acar, ikinci kısımda yer alan ayetlerin kıssa ayeti olarak kabul edilmesinin uygun olacağı ve böylece kıssa ayetiyle varılacak hükmün ihtilaflı olan şeru men kablena ile elde edilecek hükümden daha güçlü olacağını söylemektedir. Acar, buradaki güçlü olmayı kıssa ayetini destekleyen başka ayetlerin bulunmasıyla kıssa ayetinin Kur‘ân kapsamında değerlendirileceğinden asli delil seviyesine yükseleceği şeklinde izah etmektedir.¹³³ Kıssaların içeriğine bakıldığında bir kısmında hukuki düzenlemelerin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan kıssaları içeriğine göre Acar’ın temas ettiği gibi taksim etmek mümkündür. Ancak bu taksimat neticesinde kıssa ayetleri delil olma yönünden daha güçlüdür demek tartışmaya açıktır. Çünkü hukuk içersin yahut içermesin kıssaların tamamı Kur‘ân’ın içinde yer almaktadır. Ayrıca böyle bir ayırım yapmak hukuk içermeyen kıssa ayetlerinden sanki hüküm çıkarılamaz gibi bir anlayışa sebep olabilir. Ayrıca hukuki boyutu olan bir ayette aynı zamanda ahlaki bir yön olabileceği gibi pekala akside mümkündür.

Diğer taraftan hidâyet olduğu bildirilen Kur‘ân şüphesiz bunu bir kısmıyla değil tamamıyla sağlamaktadır. Bu itibarla hidâyete vesile olması açısından kıssalar bütünden ayrı tutulamaz. Başka bir ifadeyle beşer sözünde olduğu üzere Allah kelamının yüklendiği anlamları sınırlamak doğru değildir. Dolayısıyla ahkâm âyetleri sırf hüküm bildirir, bunlarda ne ahlaki ne ictimai ne de başka bir yön bulunmaz diyemeyeceğimiz gibi kıssalar hakkında da sırf tarihi malumat olarak verilmiştir, maksat sırf ibret almaktır denilemez. Önceki milletlerin başından geçen olaylardan hangilerinin ne kadarının Kur‘ân’da yer alacağına bizzat ilahi irade etkili olmuştur. Bu durum Kur‘ân’da yer alan kıssaların çok yönlü olmasını gerektirir.¹³⁴

Sonuç

Şer‘u men kablênâ hakkında fukahanın üzerinde durduğu ve ihtilaf edilen konu Kur‘ân ve sünnette yer alıp da hakkında yine nasslarda neshine veya d vam ettiğine dair bilgi bulunmayan önceki şeriatlardır. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler bunları bağlayıcı kabul ederken Şâfiîlerin çoğunluğu bağlayıcı kabul etmemektedir.

Bir peygamber kendisinden sonra başka bir peygamber gönderilmekle bu vasfını kaybetmez, yine peygamberdir. Bu durumda mantiken o peygamberin şeriatının bir kısmının mensuh olmasıyla birlikte bir kısmının sonraki şeriatın içinde yer alması da mümkündür.

Peygamberlerin muhatabı olan insanoğlu ilk peygamberden son peygambere kadar yine insandır, değişmemiştir. İnsanoğlunun temel arzu ve istekleri, ihtiyaçları tarih boyunca aynı olmuştur. Böyle olunca şâriin insanoğlundan yapmasını istediği emirleri ve uzak durmasını istediği nehiyleri değişiklik göstermez. Emir ve nehiylerle gözetilen ana

¹³³ Abdullah Acar, “Peygamberlik Öncesi Hz. Yusuf’un Hayatı ile Zülkarneyn ve Hızır Hakkındaki Ayetlerin ‘Şer‘u Men Kablênâ’ Kapsamında Bağlayıcılığı”, *Eskişehir Osmanî Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 22-23, 29.

¹³⁴ Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur‘ân Kıssaları*, 11, 22.

maslahatlar asırdan asıra değişmez. Dolayısıyla şeriatlar arası değişiklik namaz, oruç vb. ibadetleri örnek verirse şekil şartlarında olmaktadır. Ancak şu var ki önceki şeriatları bilmemizin yolu aradan geçen asırlar dolayısıyla ancak nassla mümkündür. Bunun dışındaki kaynaklara itibar edilemez. Çünkü önceki kitaplar tahrif edilmiştir. Nasslardan özellikle Kur'ân önceki peygamberlerin kıssalarına ve önceki şeriatlara yer vermektedir. Bunların Kur'ân'da yer alması sırf tarihi malumat içindir şeklinde izah edilemez. Zira bu kelamın sahibi Allah abesle iştiğal etmez, mutlaka bir hikmete mebni olarak icraatta bulunur. Ayrıca “kelamın i'mali ihmalinden evladır” şeklinde bir kaide mevcuttur. Dolayısıyla aslolan Kur'ân'ın her bir âyetiyle mümkün merteye amel etmektir.

Yine Kur'ân'da müminlerden, “onların bütün peygamberlere iman ettikleri ve peygamberler arasında herhangi bir ayırım yapmadıkları” şeklinde bahsedilmektedir. Bütün peygamberleri seçen ve gönderen Allah olduğuna göre şeriatların kaynağı birdir ve tektir. Dolayısıyla her bir şeriat Allah'ın rızasına uygundur.

Neticede Kur'ân'da peygamberimize önceki peygamberlere tabi olmasını emreden âyetlerin varlığı ve bunların aslında şeriatlar arasında ortak yönlerin farklı yönlerden çok fazla olduğuna delil olması, İslâm'ın temel esaslarıyla ilgili ibadetlerin ve en başta gelen haramların önceki şeriatlarda da bulunduğu dair Kur'ân âyetleri ve böylece şeriatlarda aslolanın birbirine uygunluk ve muvafakat olduğu gerçeğinden yola çıkarak önceki şeriatların bağlayıcı olduğunu söyleyen usulcülerin görüşünün daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Zira son zamanlarda kıssalarla ilgili hem de fıkıh alanında yapılan çalışmalar önceki şeriatlara dair âyetlerde verilen bilgilerin İslâm hukuku açısından dikkate alınması gereken zengin bir içtihat kaynağı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kaynakça | References

- Acar, Abdullah. *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur‘ân Kıssaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Acar, Abdullah. “Peygamberlik Öncesi Hz. Yusuf’un Hayatı ile Zülkarneyn ve Hızır Hakkındaki Ayetlerin ‘Şer’u Men Kablenâ’ Kapsamında Bağlayıcılığı”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 7-32.
- Ali Haydar Efendi (Küçük). *Dürrerü’l-Hükkâm Şerh-u Mecelleti’l-Ahkâm çev. Raşit Gündoğdu, Osman Erdem*. 4 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Apaydın, Hacı Yunus. *Fıkhın Kaynakları (Nass ve İctihat)*. Ankara: Ay Yayınları, Anadolu Eğitim Kültür ve Bilim Vakfı, 2. Basım, 2018.
- Apaydın, Uğur. *Önceki Şeriatların İslâm Hukukuna Yansımaları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Aslan, Mehmet Selim. “Şâfiî Mezhebinde Şer‘u Men Kablenânın Hüccet Değeri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018), 1035-1057. <https://doi.org/10.18505/cuid.440015>
- Bâcî, Ebü’l-Velîd. *İhkâmü’l-füsûl fi ahkâmi’l-usûl*. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2. Basım, 1995.
- Pezdevî, Ebü’l-Usr. *Kenzü’l-vüşûl ilâ ma‘rifeti’l-uşûl*. Medine: Dârü’s-Serâc, 2. Basım, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukâk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buğa, Mustafa Dîb. *Eserü’l-Edilleti’l-Muhtelefi fihâ fi’l-Fıkhî’l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru’l-İmami’l-Buhâri, ts.
- Buhâri. *el-Câmiu’s-Sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Cessâs. *el-Füsûl fi’l-Usûl*. 4 Cilt. Vezâretü’l-Evkâfi’l-Küveytiyye, 2. Basım, 1994.
- Cessâs. *Ahkâmü’l-Kur‘ân*. 3 Cilt. Beyrut/Lübnan: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn. *el-Burhân fi usûli’l-fikh*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn. *Nihâyetü’l-maṭlab fi dirâyeti’l-mezheb*. 20 Cilt. Dâru’l-Minhac, 2007.
- Çıtır, Aslan. “Kur‘ân’ın Müheyminliğinde İlâhî Vahiyyelerin Korunmuşluğu Üzerine”. *Eskiyeeni* 46 (2022), 305-335. <https://doi.org/10.37697/eskiyeeni.957254>
- Dârimî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Debûsî, Ebû Zeyd. *Takvîmü’l-edille fi usûli’l-fikh*. Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü’l-ḥadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dârü İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1383.
- Derviş, Abdurrahman b. Abdullah. “Şerâi’ü’s-Sâbika ve Medâ Hücciyetiha fi’ş-Şer’ati’l-İslâmiyye”. Riyad, 1410.
- Döner, Ertuğrul. “Şer‘u Men Kablenâ Prensibi Bağlamında Ötekinin Konumu ve Bağlayıcılığı”. *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018 Bildiri ve Öz Kitabı ed. M. Mustafa Kutlu*. Balıkesir, 2018. 92-102.
- Dönmez, İbrâhim Kafi. “Şer‘u Men Kablenâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/15-19. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

- Ebu Dâvûd. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *İslâm Hukuku ve "Önceki Şeriatler"*. İstanbul, 2. Basım, 2010.
- Erturhan, Sabri. "Hz. Eyyûb Kıssasının Fikhî Yansımaları". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 32 (2018), 225-260.
- Ferrâ', Ebû Ya'lâ. *el-Udde fi usûli'l-fikh*. 5 Cilt, 1990.
- Gazzâlî. *el-Müstasfâ*. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413.
- Gazzâlî. *el-Vasîfî fi'l-mezheb*. 7 Cilt. Kahire: Dâru's-Selam, ts.
- Güler, Mehmet Nuri. "Kıssa ve Hukuk". *IV. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu 17-18 Ocak 1998*. 113-144. Ankara 1998: Fecr Yayınevi, ts.
- İbn Hazm. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. 9 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Mâce. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut/Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424.
- İbnü'l-Kassâr. *Mukaddime fi usûli'l-fikh*. Riyad, 1999.
- İsmail, Şaban Muhammed. *el-İslâm ve Mevkîfuhû mine's-Şerâi'is-Sâbika*. Mısır: Dâru'l-Fikir, 1405.
- Kalın, İbrâhim. *İslâm ve Batı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Kara, Ramazan. *İslâm Hukukunun Kaynaklarından Öncekilerin Şeriatları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Kelvezânî, Ebû'l-Hattâb. *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*. 4 Cilt. Merkezü'l-bahsi'l-ilmî ve İhyâüt-türasi'l İslâmî, 1985.
- Mahmesânî, Suphi Recep. *İslâm Hukuk Felsefesi Çev. Yaşar Çolak vd. Türkiye İlahiyatçılar Vakfı Yayınları*, 2009.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen. *el-Hâvi'l-Kebîr*. 16 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Müslim. *el-Câmiu's-Şâhih*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Öztaş, Yusuf. *İslâm Hukuk Usulünde Şer'u Men Kablenâ*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Öztürk, Hatice. *İlk Beş Asır Fıkıh Usûlü Literatüründe Şer'u Men Kablenâ Delili*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme. *Usûl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Şâfiî. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- Şâfiî. *er-Risâle thk. Muhammed Seyyid Kîlânî*. İstanbul: Kültür Yayınları, 1388.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *et-Tebşîra fi usûli'l-fikh*. Dîmaşk: Dâru'l-Fikir, 1403.
- Şîrbînî. *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Mısır, 1958.
- Taşkın, Süleyman. *Beşinci ve Altıncı Yüzyıl Hanefî Usulcileriyle Karşılaştırmalı Olarak Gazzâlînin Delil Teorisinde Şer'u Men Kablenâ ve Sahâbî Kavli*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştiren İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 1992.